

K problematice politického systému

LUBOMÍR BROKL

Katedra DHM fakulty všeobecného lékařství KU,
Praha

I. Místo problematiky politického systému v šetření sociální struktury

Problematika politického systému a zejména politické moci, jež ostatně v určitém smyslu představují synonyma, nepatří v sociologii mezi snadno postižitelné. Oč je pozice a role politické moci silnější v praxi, o to je její pozice slabší v teorii. Tato problematika je odedávna příliš atraktivní, odedávna příliš současná, a tím i příliš přístupná různým mytologiím. Vědecké analýze je tato problematika většinou dostupná jen retrospektivně, když už je dosti vzdálená a když téměř náleží jiné vědní disciplíně — historii. Je proto zcela přirozené, že i empirickému étosu naší sociologie je démonologie moci poměrně vzdálená.

Nicméně v komplexně založeném empirickém šetření sociálního systému nemůže problematika politického systému, a tedy problematika moci, chybět. Není to jen požadavek formální úplnosti šetřených komponentů sociálního systému, politický systém nebývá pouze jedním z řady těchto komponentů: je to požadavek plynoucí z reálné funkce politického systému.

Sociální systém a politický systém bývají běžně ztotožňovány jak praktickými politiky-držiteli moci, tak teoretiky. Pro první jsou všechny složky sociálního systému politickými činiteli, jsou objektem mocenských procesů, pro druhé je politický systém, stejně jako systém sociální, především interakčním systémem, a jako takový je subsystémem sociálního systému. Sociální systém je z tohoto rozšířeného teoretického hlediska chápán široce jako komplex společenských jevů nebo jako systém interakcí plurality aktérů. Toto pojetí sociálního systému zahrnuje i pojetí sociální organizace, tedy jak stránku strukturální, tak stránku procesuální.

Domnívám se, že vzhledem k našemu sociálnímu kontextu není nereálné ani teoretiky neproduktivní akcentování momentu sociální organizace, zejména v podobě politického systému s jeho procesy, jemuž také nejspíše přísluší faktická regulační funkce mezi jednotlivcem a ostatními reálnými produktivními systémy. Politickým systémem v této souvislosti rozumím souhrn věr (ideo-

logie), institucí, elit a technik, jimiž je společnost řízena a jimiž je realizována dominující ideologie. Jako takový může politický systém plnit vzhledem k systému sociálnímu dvě hlavní funkce: V určitých situacích politický systém odráží strukturu ustaveného sociálního systému, udržuje jej a ochraňuje. V jiných situacích politický systém anticipuje sociální systém, transformuje jej. V této situaci bývá politický systém vůči sociálnímu dominujícím, strukturotvorným činitelem, „aktivní formou“, často i se všemi důsledky platonsko-aristotelovského pojetí, kde člověk je občan, společnost je stát (společnost je odpovědná státu, nikoli stát společnosti), ekonomika je politika, morálka je politika, kultura je politika atd. Mezi těmito póly existuje řada přechodů a ani oba krajní typy nejsou absolutně čisté, například udržování daného systému může mít jak formu blížící se typu laissez-faire (jež nemusí postrádat evoluční prvky transformace), tak některou z rigidních forem konzervace; anticipace může mít jak formu transformace, tak formu destrukce a emergence.

V této souvislosti autor nesdílí v plné míře předpoklad vyjádřený v celkovém projektu šetření o převládnutí systému pracovního profesionálního nad politickým, ani předpoklad jejich vzájemné rovnováhy již v současnosti. V těchto předpokladech jsou pomínuty některé důležité momenty: 1. není uvažován mechanismus působení funkcionální autonomie ustavených organizačních struktur; 2. není uvažována otázka reálných transformačních struktur mezi potenciálem sociální moci a politické moci a jejich souvislostí; 3. není uvažován typ případné rovnováhy obou systémů. Předpoklad buduje spíše na statických než procesuálních aspektech.

Je zřejmé, že politická problematika nemůže vzhledem ke své závažnosti v daném šetření chybět, avšak zároveň možnosti šetření daleko přesahuje. Zkoumat problematiku politického systému by znamenalo orientovat se nejen na statistické údaje a na studované problémy, ale také na některé problémy další, které se i po technické stránce vymykají rámci jednoho šetření. Již jejich nesystematický a pouze ilustrativní výčet ukazuje nemožnost zahrnout je do jednoho výzkumu — i kdyby byl celý orientován k problematice politického systému.

Je to například problematika elit a v jejím rámci zejména otázky diferenciace elit, složení elit, jejich cirkulace, původ, věkové složení, charakter předchozí zkušenosti a vzdělání, apod. Dále je zde problematika par-

tipace na moci a problémy moci, tj. zejména problematika dosazování držitelů moci, vykonávání moci (techniky), kontrola moci (nejen jejími adresáty, ale i vzájemná kontrola držitelů moci), mechanismus voleb apod. Pak jde o problematiku společenské funkce konkrétní ideologie, konkrétních hodnot a hodnotových orientací, o charakter norem, o problematiku politické socializace různých vrstev populace, zejména dětí a mládeže, která je velice důležitým činitelem pro budoucí vývoj politického systému, o roli rodiny a státu v tomto procesu apod. Z hlediska vývoje politického systému není zanedbatelná ani problematika, která se začíná vynořovat v souvislosti s technickým vývojem a s novou soustavou řízení, tj. problematika relací několika pyramid — politické, ekonomické a technické. Dále je zde problematika institucí, lokálních struktur, problematika zájmů, zájmových a nátlakových skupin, v neposlední řadě i problematika kulturního systému apod. Zkoumaný vzorek však zachytí v nejlépeším případě pouze spodní vrstvy mocenské pyramidy; většina jeho prvků bude zcela mimo ni. Tyto spodní vrstvy budou navíc nesystematickou disperzí pozic, nikoliv funkčně spjatým systémem pozic.

Jak naznačil už předvýzkum, bude patrně možná orientace na jednotlivé pozice moci a jejich držitele, na charakteristiky jednotlivých pozic a držitelů moci; snad bude možné i ověření některých dílčích hypotéz z komplexu tezí o našem politickém systému. Ovšem, makrostrukturální zkoumání moci není obvyklé. Literatura v tomto směru nedává valného poučení. Studie mocenských relací lokálních společenství, institucí a skupin jsou dosud považovány za pionýrské práce. Jak měřit jednotlivé formy mocenských relací? Je možné sestavit jednoduchou, pro empirické účely potřebnou stupnici moci? Jsou podobné pokusy přijatelné z hlediska gnoseologické korektnosti takové konstrukce? Tyto otázky dosud nejsou uspokojivě vyřešeny. Lépe tomu není — zejména v našich podmínkách — ani v oblasti teorie a terminologie. Proto je výsledek tohoto pokusu značně nejistý. K tomu ještě několik obecných poznámek.

II. Výchozí postuláty a obecné poznámky

1. Moc je funkcionálně nezbytný sociální vztah. Mocenské relace a struktury existují v každém interakčně složitějším organizovaném sociálním systému. Společnost vcelku je možno chápat jako systém mocenských vztahů nejrůznějších sfér (politické, ekonomické, morální, náboženské,

kulturní apod.). Fenomén moci tvoří dynamickou infrastrukturu společnosti a jejich sociopolitických institucí.

2. Mocenské relace jsou strukturovány. V každém sociálním systému jsou normativně a institucionálně definovány, omezovány, regulovány a koncentrovány do několika základních rovin a mocenských kanálů, v určitých formách — zejména pravomoci — jsou systemizovány menší části populace. Strukturované a institucionalizované mocenské relace jako takové jsou do jisté míry analyzovatelné a popsitelné adekvátními postupy a adekvátní terminologií.

V makroměřítku bývá nejčastěji rozlišována moc politická a moc ekonomická, zejména v rovině národní, státní a lokální. Někteří autoři problematizují samo rozlišování sfér moci politické a ekonomické. Je zřejmé, že tato otázka je reálným problémem i při analýze našeho sociálního systému. Jednoznačné řešení této otázky, vyplývající z kontextu vývoje našeho sociálního systému v padesátých letech, je však problematizováno trendy, které se začínají rýsovat zejména zaváděním nové ekonomické soustavy.

Politická moc se pohybuje v prostoru formování, institucionalizace a konfliktu zájmů různých skupin nebo vrstev. Obvykle bývají rozlišovány tři dimenze politické moci: 1. formální struktura vlády, 2. systém neformální kontroly a vlivu na politické instituce a úředníky, 3. vliv na formování veřejného mínění prostředky masové komunikace (tisk, rozhlas, televize, škola, církev, občanská sdružení aj.). Reprezentanty zájmů v této sféře jsou tradičně zejména politické strany, které usilují o získání rozhodujícího podílu na rozhodování v celospolečenských záležitostech, tj. o moc. Mimo tento prostor je sporné mluvit o politických stranách a o sféře politické moci ve vlastním slova smyslu. Pro potřeby socialistické společnosti doplňuje J. J. Wiatr [1] známou Duvergerovu typologii [2] systémů politických stran o typ systému strany hegemonní, jejíž vedoucí úloha je dobrovolně uznávána ostatními stranami, jež žádným způsobem neaspírují na její pozice. Je sporné, zda v tomto případě jde ještě o politické strany, o systém politických stran a o politickou moc v původním slova smyslu. Domnívám se, že uvedené terminologie lze sice používat, ale s vědomím přeneseného smyslu.

Ekonomická moc se pohybuje přibližně v silovém poli trhu a podnikání. Tradičně bývá definována v dimenzích příjmu, bohatství, možnosti úvěru, kontroly podniku, kontroly mezd apod. Termín „hospodářské řízení“ užívaný v našem sociálním kontextu je charakteristický pro posunutí tradiční sféry moci

ekonomické směrem k moci státní. V tomto posunutí nevystupují ředitel a vedení podniku jako představitelé ekonomického subjektu — podniku v silovém poli trhu, ale spíše jako představitelé státní moci. Charakteristicky definující ekonomickou moc nejsou rozhodovány na úrovni pracujících, ani na úrovni hospodářského vedení, nýbrž centrálně, mimo dosah výrobních jednotek.

Průkrývání moci politické, ekonomické a státní vytváří těžko proniknutelnou směs vzájemně se prolínajících vlivů, zprostředkování vůle, odrazů i transformací zájmů a odpovědností a svými mechanismy se nakonec stává ideálním reprezentantem, výrazem průměrného, nivelizovaného zájmu většiny.

Denivelizační tlak nové soustavy řízení zavádějící tržní vztahy vytváří situaci, v níž se otevírá rozpor mezi nivelizačními (vzhledem k stimulům dosavadního kontextu, v němž nová soustava začíná fungovat), nefunkčními zájmy pracujících a celospolečenským zájmem, manifestovaným novou soustavou řízení.

Řešení tohoto otevírajícího se rozporu vidíme ve vytvoření nových hranic, v nichž by se mohl funkčně pohybovat. Tyto hranice musí přitom odpovídat postulátu demokracie, nemá-li socialismus ztratit svou vlastní tvář. Rozpor mezi zájmem manifestovaným v tezi o stejných žaludcích a celospolečenským zájmem manifestovaným v tezi „každému podle jeho zásluh“ je možno řešit překonáním hranic, které spoutávaly socialistickou demokracii: a) obnovou ekonomické moci v jejich podstatných ukazatelích a funkcích s funkčními centrálními omezeními (nová ekonomická soustava); b) toto obnovení musí být demokratizací této sféry, jež byla poslední oblastí, před níž se zastavil postup buržoazní politické demokracie. Tento bod vyžaduje určitého vysvětlení: Politická demokracie, představující již historický typ demokratického řešení principu autority, se svými mechanismy, procesy a ideály se ustavila jako výsledek úsilí a bojů nejdříve třetího stavu (buržoazie) a potom i průmyslového dělnictva, rolnictva, inteligence — případně i dalších vrstev, vlastního čtvrtého stavu nejnovějších dějin. Tento čtvrtý stav, zejména jeho nejprogressivnější složka, postuloval dovršení demokratických procesů rozšířením principů demokracie i na oblast hospodářskou, postuloval překonání demokracie, která byla jen politická, demokratická sociální.

Socialismus otevírá cestu tomuto vyššímu typu demokracie tím, že prolomuje tabu politických demokracií, které představovala právě oblast hospodářského podnikání. V této situaci však dějiny nastražily svému subjektu jednu ze svých četných lží, jež způsobila, že prolomení onoho tabu vedlo k ztrátě již ustálených mechanismů formální demokracie (podtrhují ono formální, ve smyslu selekce a kontroly autority). Tyto problémy jsou věcnými problémy komplexních společností a jsou třídními determinantami pouze modifikovány.

Prolomení ekonomické moci třídy, vyvlast-

nění této moci ve jménu její demokratizace politickou mocí dělnické třídy a jejich spojenců (celého čtvrtého stavu) bylo umožněno spojením této moci politické s mocí státní. Dochází k propojení politické moci reprezentanta čtvrtého stavu se státem a s vlastněnou mocí ekonomickou, k postátnění obou mocí ve jménu dovršení a udržení vítězství demokracie. Tato centralizace mocí je chápána jako dočasná. Zde však začíná působit faktor institucionalizovaných organizačních struktur, ustavených jako cílové systémy s mechanismem funkcionální autonomie motivů.

Nová soustava řízení v podstatě navazuje na proces budování optimální selekce demokratické autority, který začal v polovině čtyřicátých let jako proces překonávání tzv. obtíží demokracie na jedné straně, a jako proces dovršování demokracie na straně druhé. V této souvislosti bychom neměli zapomínat, že u nás tehdy šlo o překonání typu výstavby autority v systému mnoha stran v rámci politické demokracie, zatímco v Rusku 1917 šlo v podstatě o překonání autority absolutismu, a sociální proměny v ostatních socialistických zemích v polovině 40. let řešily úkoly podstatně jiné roviny, než jakou představuje překonávání systému politické demokracie.

3. Moc je multidimenzionální, její relace jsou bilaterální. Prostupuje vztahy mezi jednotlivci i mezi skupinami (skupinami v širokém smyslu). Její relace mezi kontrolujícími a kontrolovanými jsou vzájemné, nikoli unilaterální. Mezi občany politického společenství neexistují v tomto smyslu lidé bez moci nebo bez některé její složky.

Termín „moc“ vystihuje schopnost jednotlivců, skupin nebo organizací účinně kontrolovat ostatní skupiny nebo individua a přimět je k jednání v určených intencích, případně i proti jejich vůli. V tomto smyslu je termínem více méně neutrálním, zahrnuje různé formy relací mezi „držiteli“ a „adresáty“ mocí, které jsou vzájemné: kontrolující jsou kontrolováni. Asymetričnost mocenské relace není vyloučením její bilaterálnosti; nějaké zpětné vazby ve skutečnosti vždycky existují. Adresáti moci mohou působit na držitele moci často hlouběji než on na ně. Nemusí to být vždy jen prostřednictvím participačního kanálu voleb, ale působením faktorů tkvících v podstatě uspořádání a ve strukturálních vazbách skupinách nátlaku. Hlubší analýza pojmů, jimiž je postihována multidimenzionálnost kategorie moci, například legitimita, ile-

gitimita, dominance, vliv, pravomoc, submise, manipulace, zplnomocnění apod., není v tomto kontextu možná.

4. Kromě zřejmých, manifestovaných a analyzovatelných znaků obsahuje fenomén moci řadu reziduálních momentů, které způsobují, že moc je postižitelná spíše retrospektivně než aktuálně, nebo jen velice obtížně a problematičtě. O slabosti kratologie [3] v tomto ohledu se zmiňuje téměř každý autor zabývající se touto oblastí. Mocenské relace nejsou v žádném ohledu vypočitatelné [4] z dané sítě institucí. Víra politické vědy, manifestovaná konstitucionalismem a založená na mechanickém a racionalistickém myšlení 17. a 18. století, že je možný efektivní, racionální kalkul souhry mocenských sil, je v současné době problematizována a opouštěna, zejména na základě evidence dynamiky mocenských sociálních procesů 20. století. „Víme, nebo věříme, že víme, co moc činí, ale nejsme schopni definovat její substanci a esenci.“ [5] Přes tuto fakticitu metodologických obtíží zejména při budování stupnic a jejich srovnatelnosti, při operacionalizaci pojmů těchto ne vždy čitelných a racionálních momentů, přes nutnost apriorního definování velikostí a vah a zařazení ne vždy a ne všude manifestovaných sil, které jsou ponejvíce latentní a potencionální, do našich schémat, přes tato a mnohá další úskalí není možno rezignovat na pokusy o postižení této problematiky.

5. Moc je relativně stabilním faktorem a přes všechny výhrady je možno s ní jako se stabilním faktorem počítat. Instituce tvoří z tohoto hlediska a pro naše účely mikrostruktury organizovaných mocenských vztahů, v nichž a jimiž individua a skupiny vyvíjejí účinný vliv a kontrolu.

III. Pokusy o kategorizaci pozic, obtíže

Komplexní měřítko zkoumání vymezuje i náš specifický předmět zkoumání jako výzkum moci v širokém smyslu, v rozměru komplexní společnosti. Tuto „moc vůbec“, jež by snad mohla být obecně charakterizována jako možnost řízení a kontroly jednání druhých, lze ovšem jen těžko zkoumat a měřit. Jako moc vůbec nemá referenční systém, není pro ni možné jednoznačně definovat empirická kritéria.

Jednou z největších obtíží je, že v příslušném vzorku není zachycen funkční systém interakcí a patrně chybějí různé klíčové pozice, zejména pozice ze sféry kádrové a nukleární elity společnosti. Výčet obtíží není třeba prodlužovat, jejich závažnost je i tak zřejmá. Není jisté, zda výsledky šetření prokáží místo a váhu problematiky moci, které jí vzhledem k jejímu místu a významu ve společnosti přísluší. Skepse v tomto směru jistě není neoprávněná.

Postulát výzkumu této problematiky zahrnoval a) předpoklad stabilizované organizační struktury, racionálně a funkcionálně propojených elementů v kategoriích nadřazenosti a podřazenosti a hierarchie vlivů. Při bližším pohledu je tento předpoklad problematický. Je známo, že vnitřní organizační struktura komplexní společnosti první republiky se stabilizovala přibližně po 10–15 letech [6], během nichž se uvnitř této společnosti neodehrávaly zásadní strukturální sociální změny nebo institucionálně mocenské přesuny. Naproti tomu v naší společnosti nebyla vzhledem k závažnosti takových přesunů stabilizována ani kompozice strat sociálního rozvrstvení, ani institucionální hierarchie. Dosud můžeme v jejich složení vidět prvky starých zborcených organizačních schémat, pronikající novější kompozicí nebo jí převrstvené, a již dochází k novému dynamickému převrstvování této kompozice, zejména v souvislosti s novou ekonomickou soustavou. V této situaci je detailnější kategorizování prvků této struktury velice problematické a obtížné. Zejména pak je obtížné odhadnout závažnost a podobu potenciálních participačních kanálů moci vzhledem k očekávaným dynamickým procesům.

Postulát výzkumu této problematiky současně zahrnoval b) představu existence jakéhosi jednotného přehledu této organizační struktury nebo možnosti sestrojení podobného schématu, jehož kvantifikací by bylo možno definovat stupně podílu na řízení, vlivu a moci, a na jejich základě třídít a analyzovat sebraný materiál. Podobné schéma neexistuje. Autor se pokusil takový přehled vypracovat:

1. V kontaktech se Státním statistickým úřadem šlo o vypracování podobné stupnice na základě povolání nebo sfér činnosti. Jednalo se o využití klasifikace povolání, kterou tato instituce chtěla vypracovat a v níž souhrnný číselný znak každého povolání (činnosti) měl zahrnovat i znak pravomoci. Tato klasifikace však nepřekročila stádium návrhu metodického postupu. Autor se pokusil na základě dvou seznamů povolání, „Abecedního a systematického seznamu povolání pro potřeby sčítání lidu 1961“ a „Jednotné klasifikace povolání (5. znění návrhu)“ vypracovat klasifikaci vlastní. Z 13 000 povolání a činností bylo vybráno přibližně 3 300 povolání a činností s určitým předpokládaným

stupněm pravomoci. Tato povolání byla kategorizována do čtyř rovin, z nichž každá obsahovala vedoucí a řadové pracovníky dané úrovně. Na základě zkušeností z benešovské sondy koncem roku 1966 byla tato cesta opuštěna (referentský arch byl podstatně zredukován) a pozornost byla orientována na kategorizaci institucí.

2. Odpovídající schémata nebo podklady pro jejich samostatné sestavení se řešitel pokoušel získat zejména na ÚV KSČ a ve Státní komisi pro řízení a organizaci. K dispozici jsou pouze seznamy vyšších institucí a orgánů, které jsou vzhledem k očekávanému rozložení četností v našem vzorku poměrně indiferentní. Na nižší úrovni jde zejména o resortní a oborové seznamy, přespříliš podrobné na jedné straně a nekompletní na straně druhé.

3. V současném období je dokončován více méně ilustrativní přehled „shluků“ institucí, o nichž předpokládáme, že reprezentují typické instituce lokalizované v jednotlivých vertikálách a horizontálách mocenské pyramidy. Tento přehled bude předmětem posuzování kvalifikovaných soudců, od něhož očekáváme minimalizaci apriorních a subjektivních chyb klasifikace.

IV. Pokus o operacionalizaci problému

1. Schéma mocenské pyramidy může mít různý tvar v souladu s tím, jaký typ moci vystihuje, od typu oligarchického přes transformující mezistupně ke schématu demokratickému s plynulým rozložením atributů. Nebudeme v tomto směru tvarovat žádné schéma; budeme pracovat s neutrálním pojmem a schématem moci v podobě rovnostranného trojúhelníku.

2. Předpokládané rozložení četností šetřeného vzorku se bude pohybovat kolem základny této pyramidy, a pravděpodobně bude z větší části rozloženo pod její základnou. Předpokládaná většina jednotlivců budou jedinci řízení spíše než jedinci řídící. Využití těchto nejvyšších četností vzorku, reprezentujících masu nositelů potenciální moci schopné v některých systémech — například volbami — blokovat rozhodnutí elity, je bez analýzy politického systému a neformálních struktur problémem.

3. Vlastní mocenská pyramida je jednak horizontálně strukturována a jednak vertikálně diferencována několika institucionalizovanými liniemi nebo participačními kanály moci. Tyto linie jsou jednak hlavními mobilními kanály sociálního systému, jednak převodovými pákami centralizované pravomoci a institucionalizovanými kanály zpětné vazby. Jsou kromě

toho nepochybně arénou tlaků neformálních struktur. Jednotlivé linie nemají stejnou váhu. Pro naše potřeby bude patrně vhodné rozlišovat tyto linie (participační kanály) moci: a) KSČ, b) hospodářské řízení, c) státní správa, d) politické, společenské a zájmové organizace, e) participační kanál institucí kulturních a osvětových a prostředků masové komunikace (dodatečně doplněný).

4. Každý z těchto kanálů je horizontálně strukturován. Za významné a charakteristické považujeme zejména definování těchto úrovní, vždy od 6 do 1: pro linie a), c), d) to jsou úrovně územního členění přecházející v některých liniích do členění podle výrobních a pracovních jednotek. Linie b) svým členěním patrně tvoří vůči ostatním liniím určitý izolát. (Toto členění není členěním institucí, klasifikace institucí z něho však vychází jako ze schématu.)

Sama klasifikace jednotlivých rovin tam, kde je založena na územním členění, se může objevit jako problematická, položíme-li si otázku, co bodům této stupnice odpovídá ve skutečnosti — tj. zda celky symbolizované našimi body jsou skutečně životaschopnými, komplexními útvary. Je více než pravděpodobné, že mnoho takových míst není schopno vlastního organického života, že vlastní procesy mohou probíhat poněkud jinak, než ukazuje organizační struktura, s níž se snažíme v našich schématech pracovat.

5. Problém relací mezi participačními kanály je jednoduchý pouze při pohledu z dálky. Vedoucí role strany je normativně definována, její pozici vůči ostatním oblastem vymezeným liniemi b, c, d, e je možno schematicky znázornit určitým posunutím vrstev. Třebaže je v zásadě jasno, vynořuje se řada otázek, chceme-li problém uchopit empiricky: Je ono posunutí vrstev platné pro všechny roviny a pro všechny kanály? V jakém poměru? Nebo se podlaží nižších vrstev vzájemně vyrovnávají? Podlaží všech kanálů, nebo jen některých? Jaký je tvar participačních kanálů? Probíhají všemi vrstvami? Jaký je tvar horizontál? Jsou to vůbec horizontály? Atd.

6. Diferenciaci pozic individuů v pyramidě provádíme a) na základě lokalizace instituce v pyramidě moci, jíž je individuum vřazováno do interakční sítě pozic;

b) na základě postavení individua v této instituci; c) na základě participace individua v ostatních kanálech (funkce).

Ad a) Lokalizace instituce v pyramidě je prováděna na základě její příslušnosti k některému z kanálů moci a jejího vertikálního umístění v daném kanálu, arbitrárním přiřazením patřičného bodového hodnocení dané instituci. Toto zařazování institucí do „shluků“ reprezentativních pro jednotlivé kanály a jednotlivá patra od 6 do 1 se provádí na základě návrhu seznamu, zahrnujícího přibližně 100 až 150 institucí, vybraných a utříděných pro potřeby předvýzkumu sice se značnou dávkou apriorismu a svévole, ale nikoliv bez intuitivního povědomí praxe. Institucí rozumíme podnik, ústav, závod, organizaci apod., v níž je jednotlivce zaměstnán.

Ad b) Rozlišujeme tři kategorie postavení individua v instituci: 1. Vedoucí (nebo jeho zástupce) této instituce nebo její významné složky. V tomto případě diferencujeme širokou elitu pravomoci. 2. Vedoucí dílčí složky dané instituce. Tato kategorie zahrnuje masu aktuální participace na moci nebo pravomoci. 3. Kategorie řadových pracovníků dané instituce (bez podřízených).

Ad c) Uvažujeme možnou participaci těchto individuů v ostatních kanálech moci, zejména: 1. členství ve volených orgánech KSČ (případně komisích), v místě nebo na pracovišti, v měřítku okresním, krajským, centrálním (ústředním), 2. členství ve volených státních orgánech (nebo komisích), zejména národních výborů, NS (SNR), soudů, v rozsahu sub 1., 3. členství ve volených orgánech (komisích) organizací Národní fronty v rozsahu sub 1. a 2.

7. Pro získání indexu jednotlivce situovaného v elitě pravomoci chceme násobit nejvyšší bodové hodnocení čtyřmi, v případě jednotlivce „aktuální participace“ násobit dvěma a půl, a v případě řadových pracovníků násobit jednou. U volených funkcí neprofesionálních pokládáme za směrodatné nejvyšší uvedené číslo odpovědi. Syntetický index lze získat vynáobením indexu umístění jednotlivce v instituci dvěma a po přičtení nejvyššího čísla odpovědi volených funkcí kategorizování výsledku dosažené bodové hodnoty do stupnice 6—1, kde 6 = 15 až 17, 5 =

12 až 14, 4 = 9 až 11, 3 = 6 až 8, 2 = 4 až 5, 1 = 1 až 3.

Tento postup není definitivní a bude dále upřesňován. Výsledky předvýzkumu vcelku potvrdily očekávání a poněkud zkorigovaly původní metodologickou skepsi: zavedená měřítka a kategorie v materiálu skutečně diferencují.

8. Podobný postup umožní konstrukci mocenské pyramidy, jejíž vrstvy se budou prolínat, která bude relativně blíže než dva nabízející se mechanické postupy: a) konstrukce pyramidy z hlediska vedoucích a podřízených na každé jednotlivé horizontále, b) konstrukce pyramidy, v jejíž užší špičce by byli situováni vedoucí pracovníci, v rozšiřující se části řadoví pracovníci s předpokládanou zvýšenou participací na indexu moci své instituce a vrstvy, a pod nimi masa řadových pracovníků bez této možnosti.

V. Možná zjištění a cíle

Přes obtížnost a bezprecedentní kladení problému je nutno alespoň nesystematicky upozornit na některé otázky.

1. Elementárním cílem je diference základních souborů: a) kádrové elity, b) masy participace, c) řadových pracovníků.

2. Diference souboru elity politické (pozice profesionální a volená současně, plus odpovídající typ instituce) atd.

3. Popis a charakteristika diferencovaných souborů nejrůznějšími znaky dotazníku a indexy.

4. Stanovení významných a pozoruhodných charakteristik a pokus o určení znaků charakteristických pro klíčové pozice moci v kontextu vzorku i kontextu naší společnosti. Předpoklad: moc je „sběratelem“ některých znaků, tradičně zejména prestiže, majetkových poměrů, životního stylu, vzdělání.

5. Pokus o určení relativně stálých vzorců kumulace pozic — funkcí pro některé (které) pozice moci. (Mocensky reprezentativní systemizační vzorce individuů.)

6. Pokus o zhodnocení (typického) zdroje moci v dané (typické) pozici analýzou povolání, vzdělání, mobilní dráhy (případně dalších faktorů): a) moc plyne z výkonu povolání, kvalifikace, doby přípravy (odbornický typ moci), nebo b) moc plyne z jiných momentů (například z členství

v KSČ, z třídního původu) — v případě logického diskontinua dosažené pozice a životní dráhy, přípravy atd. Stanovit jejich adekvátnost v daných sférách.

7. Pokus o určení funkcionálních znaků „ideálního“ klíčových pozic moci vůbec i jednotlivých kanálů (případně rovin) a zkoumání skutečného stavu, případně dekompozice, apod.

8. Ověřit hypotézy, a) že lidé moci tvoří v populaci ostrovy, které leží v průsečiku několika základních (kterých) proměnných: prostorově — majetkově — interakčně — generačně — vzděláním — stabilitou (držením pozice) — životním stylem — apod.; b) že se lidé moci svými charakteristikami v ostatní populaci rozplývají (typ moci Pařížské komuny).

9. Zjištění případných významných odlišností teritoriálních, zejména českých zemí a Slovenska.

Tento nesystematický výčet by mohl pokračovat — pro ilustraci však postačuje.

10. Vzhledem k neadekvátnosti vzorku

pro zkoumání problematiky pozic moci je připravována sonda na základě vzorku určeného záměrným výběrem. Vzorek bude vycházet ze struktury naší problematiky tak, aby zahrnul jednotlivé participační kanály i horizontály. Sonda bude provedena metodou řízeného rozhovoru, s cílem ověřit možnosti podobného šetření a zjištění některých charakteristik, jež nezachytí velký celostátní vzorek.

Poznámky

- [1] J. J. Wiatr: *Spoleczeństwo*, PWN 1964, 381.
- [2] M. Duverger: *Die politischen Parteien*, J. C. B. Mohr, Tübingen, 1959.
- [3] K. Loewenstein: *Political Power and the Governmental Process*, University of Chicago Press 1957, 5.
- [4] O této problematice se zmiňuje i řada právníků, například O. Krouský: *Volební reforma*, Pokrok, Praha 1933.
K. Braunias. *Das parlamentarische Wahlrecht*, Berlin-Leipzig 1932.
- [5] K. Loewenstein: op. cit.
- [6] O. Krouský: op. cit.

Poznámky k měření způsobu života ve volném čase [1] pro potřeby výzkumu vertikální sociální diference obyvatelstva ČSSR

Poznámky se rozpadají na dvě části: První část (I) obsahuje základní teoretická východiska měření a nutné definice bez nároků na úplnost a pojmovou preciznost, druhá část (II) obsahuje informaci o vytvořené měřicí stupnici „životního stylu“, nebo snad — lépe řečeno — „způsobu života ve volném čase“, a konkrétní metodiku šetření.

I

Axiomem soudobého marxismu je teze o moderním člověku jako všestranném konzumentu a všestranném producentu. Tento axiom není konstatováním faktu, ale spíše hodnotou, o kterou usilujeme a o níž se domníváme, že k ní společnost směřuje. Materiálním substrátem, na kterém se tato vize může uskutečnit, je rozšiřující se sféra volného času v moderní společnosti. Ve sféře volného času a ve sféře jeho využití může dojít k emancipaci člověka a k likvidaci odcizení pramenícího z dělby práce [2]. Kritériem volného času, jeho množství a využívání je tedy do jisté míry i kritériem modernosti československé společnosti, jak to vyplývá z určení moderní industriální společnosti jako společnosti volného času [3].

Životní styl není pouze problémem nedostatku nebo nedostatku volného času. Životní styl můžeme právě chápat jako problém využití volného času, jeho struktury co do naplnění a zároveň i prostředí, ve kterém je volný čas (a konečně i čas vůbec) realizován. Je tedy životní styl člověka určován jednak osobním, subjektivním přístupem (postojem člověka k sobě samému, k prostředí, k věcem a lidem kolem sebe, a v neposlední řadě i postojem k volnému času), jednak je určován mechanismem společenského rozdělování a společenskou dělbou práce, a pravděpodobně i klimatickými a biologickými faktory. Lze tedy mluvit o životním stylu jako o určitém momentu kultury dané

společnosti. Určitý stupeň životního stylu, měřený určitou operacionálně definovanou stupnicí odpovídající určitým teoretickým východiskům, můžeme tedy charakterizovat jako průsečík subjektivní lidské orientace (lidského chtění, směřování a aktivity) a společenských možností, které jsou stanoveny a konkretizovány určitým mechanismem společenského rozdělování.

Moment subjektivní lidské orientace směřuje jednak k osobnostní, motivační struktuře člověka, jednak k celému kulturnímu milieu skupiny, kterou je tak či onak ovlivňován; moment společenského rozdělování a dělby práce pak směřuje k problematice sociálního statusu (příjmu, moci, charakteru práce, prestiží atd.) a celé sociální struktury. Životní styl není možno zároveň pokládat za výhradně závislou, odvozenou proměnnou, vzhledem k tomu, že určitý životní styl (určitý způsob chování, zvyky, postoje a celý systém očekávaného chování zahrnující i konzumní zvyklosti) je často přímo předpokladem výkonu určité socioprofesionální funkce (například universitního profesora, diplomata, vedoucího personálního oddělení) [4]. Vzhledem k tomu lze tedy chápat kategorii životního stylu jako rovnocennou složku sociálního statusu, která souběžně se socioprofesionálním zařazením, podílem na moci, prestižem a příjmem tvoří multidimenzionální model socioprofesionálního statusu a jejíž interkorelace s ostatními složkami ovlivňuje vnitřní konzistentnost statusu [5].

Na tomto místě je zároveň nutno podtrhnout i význam životního stylu pro vnitřní soudržnost skupin, vrstev a tříd, právě tak jako jeho význam pro ideologickou reflexi postavení člověka ve společnosti. Vyjdeme-li z určení stupně životního stylu, vidíme, že existují tři teoretické možnosti vzhledem k subjektivní orientaci člověka (k jeho potřebám):

JIŘÍ LINHART

Fakulta všeobecného lékařství KU,
katedra filosofie, Praha